

Radomir: Sors és szabadság [Radomir: Destiny and freedom]

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.1.1-11>

- 1 -

SORS ÉS SZABADSÁG — SZONDI LIPÓT [DESTINY AND FREEDOM — LEOPOLD SZONDI]

RADOMIR MÁRIA

*Wesley János Lelkészképző Főiskola**Wesley Theológiai és Valláspedagógiai Doktori Iskola**E-mail: maja.radomir@gmail.com;*

Abstract. Leopold Szondi poses the question whether man is free to choose his own destiny. In Szondi's oeuvre, this question is first formed as a behavioural-biological-hereditary one, but eventually leads to a theological and anthropological answer about free will, formulated in the language of psychoanalysis. According to Szondi the function of faith enables us to connect our ego with the transcendent, thus allowing us to attain our freedom. Szondi's system of thought, the theory of fate analysis, is profoundly connected to existentialist philosophy: they ask similar questions, address similar problems and essentially share some key concepts.

Keywords: free will, determinism, predestination, fate analysis, choice, pontifex oppositorum, existentialism

Bevezetés

Talán minden ember kutatja saját cselekedetei, választásai mozgatórugóit, motivációit. E sorok írója biztosan így van ezzel. Karteziánus lelkesedéssel gyerekkoromtól folytatott introspektív önmegfigyelésben az hozott fordulatot, amikor az emberélet útjának feléhez érve, tisztes eriksoni életközepi válsággal küzdve, választásaim mintázatának megfejtése a továbbvezető út megtalálásával kecsegtetett. Introspekciónom eredménye azonban az lett, hogy a szokásos könnyen belátható viselkedépszichológia magyarázat, mely szerint választásainkat a gyerekkorban látott minták befolyásolják, elégtelennek bizonyult. Származási családom működésmódjában nem láttam azokat a dinamikákat, amik engem a választásaimban vezethettek. Egyrészt a pszichoanalízis tanulmányozása rádöbbenett arra, hogy tudatosan vizsgálódó tekintetem elől jelentős tartalmak el vannak zárva, vagyis „a pszichoanalízis megfosztotta egyeduralmától a tudatot” (Hárs, 2003). Ezért tudatos önmegfigyeléssel nem, csak más módokon férhetünk hozzá ezekhez a tartalmakhoz. Másrészt Szondi Lipót életművével való találkozásom fényében revelatív erejű volt felmenőim élettörténetének, különösen az anyai ág történetének megismerő megértése. Anyai ági felmenőim élettörténetében felfedezni láttam azokat a mintákat, amik saját személyes választásaimat is jellemezték.

Szabadság vagy determinizmus – kérdések és néhány válasz

Miközben a Szondi Lipót írásainak olvasása közben megtalált válaszlehetőség személyes egzisztenciális problémámról levette a fókuszot, kérdezés körét kitágította általában az

Opuscula Theologica et Scientifica 2024(2)1: 1-11.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

emberi szabadság vagy determinizmus irányába. Sokkal hangsúlyosabbá lett az a kérdés, hogy szabad-e az ember, vagy tehetetlen bábja természeti erőknek, biológiai ösztönöknek, a génjeinek, esetleg transzcendens erőknek, isteneknek, démonoknak, sorsnak. A kérdés téje ugyanis óriási, maga az ember-lét múlik rajta, és egyben teológiai is rendkívül izgató. Hiszen mi más különböztetné meg az embert az állat és növényvilágtól, ha pusztán akaratán kívüli erők határoznák meg létezését. Annak az emberét, akit egyébként a Teremtő saját képére alkotott, és aki evett a jó és rossz tudásának fájáról. A szabadságot emberi méltóságunk lényegi tulajdonságának tételezzük, ellenben, ha döntéseink őseink által vagy/és biológiai determináltak, hol van tere és létjogosultsága a liberum arbitrium teológiai elvének? Tovább fokozza a kérdés erejét az is, hogy a szabadság kérdése evidens módon szorosan összefügg a felelősség kérdésével.

Évszázadokon keresztül gondolkodók sokasága kereste a választ arra a kérdésre, hogy az ember képes-e a saját sorsát önmaga meghatározni, vagy alá van rendelve felette álló hatalmaknak, sorsnak vagy akár az eredendő bűnnek. A kereszténységben Szent Ágoston és Kálvin tanítása alapján (Ágoston, 2015; Kálvin, 1986) erősen él az a tanítás, hogy az ember nem szabad a választásban, mert bűnössége, Ádámtól örökölt áteredő bűne determinálja, és csak Isten kegyelme teheti szabaddá. Míg a szabad akarat mellett érvelők legfontosabb argumentuma éppen a felelősség kérdése. Véleményük szerint az embernek van felelőssége sorsának alakításában, választhat jó és rossz között, sőt az embert éppen ez a képessége emeli ki az állatvilágból. A liberum arbitrium az ember azon képessége, amely által a teljes ember, beleértve értelmét, akaratát, érzelmeit ítéletet, döntést hoz. Régebben elsősorban bírói ítélethozatalra alkalmazták. Aquinói Szent Tamás (2001) szerint az embernek meg van a szabad választásra való képessége. Tamás szerint a liberum arbitrium a „másként cselekvés” képessége. Ez azt jelenti, hogy az ember nincs előre meghatározva, hogy miként cselekedjék: képes arról dönteni, hogy így, vagy úgy cselekedjen, ezt vagy azt tegye, vagy ne tegye. Huoranszky (2003) arra a konklúzióra jut, hogy a szabad akarat problémája metafizikai szempontból nem értelmezhető, mert nem tudunk egy pszichikai működést, az „akaratot” filozófiai fogalomként tételezni.

Szondi Lipót sorspszichológiája

Szondi Lipótnak is az a kérdése, hogy az ember szabadon dönthet-e saját sorsa felől. Ez a kérdés viselkedésbiológiai-örökléstan kérdésnek indul, de a pszichoanalízis nyelvén megfogalmazott választ ad rá. Így teológiai tanulmányokat folytató olvasójának feltűnhet, hogy mennyire egybevágóak válaszai a teológia nyelvén megfogalmazott tézisekkel a szabad akaratról. Szondi sorspszichológiájában a biológiai gyökerektől függetlenül is markánsan megjelennek a filozófiai, etikai és vallási aspektusok.

Szondi az embert olyan lényként határozza meg, akinek sorsa elődei ráhagyományozott lehetőségein és egyedi létezésének tényleges lehetőségein múlik, amelyet az Én személyesen választ és formál. Ezt a személyes választást azonban úgy tűnik, nem tudja önerejéből autonóm módon meghozni, mert minden választásunk genetikusan

meghatározott. Ezt nevezi Szondi kényszersorsnak. De miután az ember felismerte a tudattalanjában genetikusan meghatározott ösztöntörekvéseit, vagyis felismerte bűnét és ítéletet hozott felette, képes a transzcendensben participálódva humanizálni ösztöneit és szabadon választott sorsot élni. Más szóval akkor szabad, ha életét Isten kezébe helyezi. Szondi tehát a pszichológia nyelvén teológiai kijelentést tesz, ugyanarra következtetésre jut, mint a teológusok. Dolgozatomban arra keresem a választ, vajon Szondi életműve valóban zökkenőmentesen beilleszthető-e a teológiai hagyományba, tehát tartalmilag valóban ugyanazokat a következtetéseket hozza-e meg, mint nagy elődei: Ágoston és Luther. Ha így van, a különbség csak nyelvi, a teológia „kánaáni nyelve” helyett a pszichológia nyelvén fogalmaz meg antropológiai és teológiai állításokat.

Szondi Lipót analitikus elmélete a pszichoanalitikus irányzatok közül az, amelyik a leginkább a sors kérdésre összpontosít. Ő emeli ki leginkább a választás szabadságának meglétét vagy nem meglétét, amelynek alapvető fontossága van etikai szempontból, mivel a felelősség problémáját veti fel. Egyrészt elsőre úgy tűnik, egyfajta biológiai determinizmust hirdet, másrészt mégis csak állítja, hogy az embernek lehetősége van a szabad választásra. Sőt, ez különbözteti meg az állatoktól, növényektől, egyéb élettelen dolgoktól.

Szondi munkásságának első szakaszában a szabadság kérdésre azt a választ adja, hogy az ember nem szabad, mert a minden választásunk genetikusan meghatározott. Szondi közel egy évtizedig dolgozott a Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban, mint főorvos. Biológusokból, orvosokból, pszichológusokból álló munkacsoportjában az értelmi fogyatékosok, a fiatalok bűnözés és a neurózis genetikai és környezeti okait kutatta. Több száz sérült gyerek került a praxisába, akiknek biológiai, mentális, szociális jellemzőiket a teljes személyiség vonatkozásában vizsgálták. Minden gyermeket alapos szomatikus, pszichológiai, örökléstanai és genealógiai elemzésnek vetettek alá. Több száz család több ezer felmenőinek az összevetése során szembeszökő volt számára, hogy a két felmenő, az anya és az apa családjában (akik természetesen nem voltak vérrokonok), milyen hasonlóságok, ismétlődések vannak foglalkozások, betegségek, sőt a halálnemek tekintetében. A foglalkozások hasonlóságaira még magyarázatot adhat a hasonló szocializáció, de betegségek, halálnemek, sőt szélsőséges esetekben a felmenők öngyilkosságainak módjaiban felfedezhető hasonlóság nem adhat rá magyarázatot, sőt ezekről az új pár tagjainak sok esetben tudomása sem volt. Első munkájában – magyar címe a Házasságok elemzése – Szondi kimutatta, hogy a felmenők kölcsönös vonzalmáért a látens recesszív gének felelősek (Szondi, 1937). A házaspárok a legtöbb esetben génrokonai egymásnak, vagyis hasonló örökletes hajlamokat és halmozódásokat mutatnak a betegségeket illetően.

Csaknem egy évtizedes vizsgálódásai eredményeképpen Szondi megalkotta a kényszersors elméletét. Eszerint választásainkért a génjeink felelősek, amelyek az őseinktől származnak, vagyis az őseink késztetései határozzák meg vonzalmainkat. Két ember génjeinek látens ereje van. A családi tudattalanunkban rokon módon hordozott

sorslehetőségek egymásra vonzó hatást gyakorolnak. A sors genetikailag meghatározott választási kényszer a szerelemben, a barátságban, a hivatásban, a betegségben, a halálban. Ezek a választások a Szondi elmélete szerint öröklött látens, recesszív géneken nyugszanak. Ezt a törvényt nevezi Szondi genotropizmusnak. Itt meg kell jegyezni, hogy Bereczkei Tamás (1993; 1999) közlései szerint ez a nézet eredeti formájában nem tartható modern genetika eredményeinek a fényében, azonban a poligénes öröklésment rendszerébe helyezve megfeleltethető a modern tudományos eredményeknek. Másrészt az evolúciós biológia kutatásai rávilágítottak arra, hogy a hasonló géneket hordozó individuumok egymás iránti választása és altruista magatartása evolúciósan adaptív, mert elősegíti a közös gének gyakoriságát a következő generációban. Vagyis a rokonszelekciós elmélet szerint az egyedek úgy szelektálódnak, hogy támogassák a rokonaikat, mert ez a viselkedés javítja a túlélési és szaporodási esélyüket, és genetikai nyereséggé térül meg. Nemcsak közeli rokonok, hanem házas társak és barátok is rendelkeznek hasonló génekkel, és az élőlények rendelkeznek azzal a képességgel, hogy felismerjék ezeket, és önzetlenül viselkedjenek a hordozójukkal. Ezek az eredmények alátámasztják Szondi hipotézisét.

Szondi genotropizmusról (1996) szóló elmélete szerint genetikusan determinált, hogy milyen hivatást választunk (operotropizmus), kit választunk barátnak (szociotropizmus), kibe leszünk szerelmesek (libidotropizmus), milyen eszmékben hiszünk (ideáltropizmus), sőt, betegségeink és halálnemeink is genetikusan meghatározottak (morbo- és thanatotropizmus). Családi tudattalannak nevezi Szondi a tudattalan azon részét, amely a géneken keresztül az ősök ellentétes törekvéseit tartalmazza. Jung kollektív tudattalanja és Freud személyes tudattalanja között helyezkedik el ez a tartomány. A családi tudattalan a választás nyelvén beszél. Az ősfigurák és az utódok cselekvéseikhez szolgáló családi minták irányítják kényszerítően sorsunkat. Eszerint az egyén sorsát, választásait az ősök kényszerítik ki, ekkor beszélünk kényszersorsról. Ezt jelentette az óanankológia.

Szondi felhívja a figyelmünket, hogy a görög ανανκη 'ananké' sors szónak két jelentése van: 1. szenvedés, gond, szükségszerűség; 2. vérrokonság. Az ananké mint sors, a kényszer és a vérrokonság összekapcsolódásában fejeződik ki. Mindkét értelmét belefoglalja a jelentésbe, vagyis a vérrokonság kényszerítő, genotróp jellegét hangsúlyozza. Ez kutatásainak az óanankológiai szakasza, de már ennek a szakasznak a végén a kényszersors determinista tana irányítható fatalizmussá oldódik, ami azt jelenti, hogy a sors nem veszi el kényszer jellegét, de kiegészül a tudatos választás lehetőségével. Az egyén felismerve a lehetőségeit, ősei múltjából és saját életéből szabadon választott sorslehetőséget élhet meg.

A kutatómunkának a vészorszak vetett végét. 1941-ben a zsidótörvények miatt elbocsátották állásából, családját ezután magánrendelésekből tartotta fent. 1944 júniusában Szondit és családját zsidó származása miatt elvitték a németek Bergen-Belsenbe. Az éhség és a hideg ellenére a csontra fogyott Szondi kora reggeltől késő estig „lelkészkedett”, segítséget nyújtott a nála megnyugvást kereső embereknek. Bevezetést tartott a sorsanalízisbe, humanista kört szervezett éhezve, fázva, sötétben, miközben néhány méterre tőlük fegyveres SS-katonák járkáltak (Szondi, 1996). Ezeknek az élményeknek a

hatása döntő jelentőségű volt későbbi munkáira nézve. Ezek között a szélsőséges körülmények között, jaspersi értelemben vett határhelyzetben, egy koncentrációs tábor rabjaként elszenvedett hatások által inspirálva alkotta meg később a szabadon választott sors elméletet. Szétválasztotta az óanankológiát az újanankológiától. Megrendítően drámai ellentét feszül a végletesen korlátozott külső körülmények és a belül megszülető gondolat között az emberi szabadságról. Ez a belső szabadság segítette nemcsak megőrizni személyiségének integritását, hanem kiterjeszteni azt a Homo Liberator et Humanisator (Szondi, 1996) értelemben. Öt hónapi lágerélet után Svájcba menekült, ahonnan soha többé nem jött haza.

Kutatásainak második szakaszában az egotróp, azaz énes választás gondolata van középpontban. Ennek alapját Az én kísérleti elemzése (1943) című írásában fekteti le, majd az Ich-Analyse (1956) című kötetben fejti ki bővebben. Az ember a számtalan egzisztencialehetőség közül, amelyeket a tudattalanjában rejtett ősök képviselnek, tudatosan választhat. Nemcsak lehetősége, hanem feladata is, hogy feltárja ezt a családi örökséget, és az ősök ezen életlehetőségeiből fokozatosan felépítse saját, személyes sorsát. A sors kényszerítő figuráinak a tudatossá tétele a sorválasztás elengedhetetlen feltétele. A tudattalannak ezt a genetikáját és a tudatossá tételt a soranalízis gyakorlati terápia során akarja feltárni. A freudi asszociációs módszerrel a páciens a családi tudattalan egyre mélyebb rétegeibe merül, megéli elődei múltbeli sorsát, de főleg beteges ősi törekvéseit tudatosítja, így konfrontálódik öröklött kényszersorsával. Ezek után az egyén képes megérteni, hogy a sokféle, akár egymással ellentétes tartalmú lehetőségek közül szabadon választhat, egy új, személyes sorsot építhet föl magának. Az instancia, amelyik lehetővé teszi ezt, az úgynevezett állásfoglaló én és a szellem. Az állásfoglaló én az önmagunkkal kapcsolatos döntésekért felelős. Ez a fogalom Szondinál tartalmazza Freud én és felettes én fogalmát is. Az állásfoglaló ének döntenie kell a felismert ösztönszükséglet elutasításáról vagy elfogadásáról, illetve, hogy őseredeti formájában vagy szocializálással, vagy szublimálással, vagy humanizálással jusson el a az állásfoglaló én az ösztöncélhoz. Egy példával megvilágítva: az egyén erős, úgynevezett paroxizmális ösztönkésztetéssel rendelkezik, de egyáltalán nem mindegy, hogy azt az egyén natív formában, erőszakos bűncselekmények formájában éli ki, vagy a társadalomra nézve hasznos módon, például hentes lesz, vagy esetleg sebész, vagy kutatóorvos, vagy rendőr, vagy éppen mesterien ír bűnügyi regényeket. A példában egyre szublimáltabb formákban jelenik meg ugyanaz az ösztönkésztetés. Szondi az állásfoglalás képességét az én erejének nevezi, ha hiányzik az állásfoglalás képessége, úgy éngyenge személyről beszélünk. Az állásfoglaló ének köszönhetjük, hogy az ember képessé válik a szabad választásra, ezért ez egyben a szabad akarat kifejeződése a sorstanban. Az állásfoglaló én fejlettségének magasabb fokán hídépítővé válik, a lelki ellentétek áthidalójaként működik. Ezt az áthidaló ént Szondi Pontifex oppositorumnak nevezte el. A Pontifex oppositorum feladata az ellentétek feloldásán túl a hatalomosztó, organizációs szerep betöltése, az ellentétek kibékítése, ami által létrejöhet az egészlegesség. A Pontifex-én dönt az ösztöntermészet ellentétes

törekvéseiben a szocializáció és a szublimáció lehetőségéről, ami a szükségletek kielégítésének humánspecifikus, átszellemített módját jelenti. A Pontifex-én híd a szellem és az ösztöntermészet között, transzcendens képessége is van, a hitfunkció által eljuthat a szellemhez. Ez azt jelenti, hogy ha belép a hitfunkció, vagyis az ember képes az egóját összekötni a transzcendenssel, képes a rendelkezésére álló determinált sorslehetőségek közül olyat választani, ami a nemcsak a saját életére nézve a leginkább konstruktív, de a leginkább humanista is. Azaz képes az egyén tágabb közösségének is hasznára lenni. A családi tudattalan tartalmazza azokat a sorslehetőségeket, amelyekből választhat az utód állásfoglaló énje, ha felismeri ezeket, vagyis tudatosítja, és a hitfunkció ereje segíti ebben. Az ének hatalmában áll, hogy az ősök igényei ellenében válasszon. Az én az a híd, amely az animális és bestiális ösztönöket a szellemmel összeköti. A szellem pedig az a transzcendens instancia, amely az egyéni én közvetítésével humán jelleget ad az ősi ösztöntörekvéseknek.

Szondi gondolatrendszerének kapcsolódása az egzisztencializmushoz

Szondi gondolatrendszerének, a sorsanalízis elméletének szembeszökő kapcsolódása van az egzisztencialista filozófiai irányzathoz. Hasonló kérdések, problémafelvetések, számos közös fogalom, amely megjelenik mind az egzisztencialisták, mind Szondi sorsanalízisében. Szondi a választás, illetve a szabadság problémájának elemzése közben hasonló következtetésekre jut, mint Søren Kierkegaard, Martin Heidegger, Sartre és Karl Jaspers. Újanankológiai korszakában számos egzisztencializmushoz tartozó szerzőt konkrétan idéz műveiben.

A Szondi által idézett, egzisztencializmushoz kapcsolható filozófusok számára az egyik legfontosabb inspiráció Søren Kierkegaard filozófiája volt, akit az egzisztencializmus megalapozójának lehet tekinteni. Az „egzisztencia” kifejezést az ember sajátos létezési módjának megjelölésére Kierkegaard vezeti be. Az emberi egzisztencia alapélménye a szorongás. A szorongást három tényező válthatja ki: a halál, a szabad választás, illetve Isten. Az ember a szorongásból csak úgy szabadulhat, ha Istenre bízta magát. Ez az Isten nem az egyházak által hirdetett Isten, hanem egy végtelen, transzcendens valóság, amelynek segítségével áthidalható az egzisztencia és az Isten közötti mélységes mély szakadék. Kierkegaard *Vagy-vagy* című művében a választás kérdése központi kategória. A választás döntő jelentőségű a személyiség számára, ha lemond a választásról, elsorvad. Helyette a benne levő sötét hatalmak fognak választani (Kierkegaard, 1982). Ezen a ponton párhuzamba állítható Szondi azon kijelentése, miszerint „a kényszersors az én szabad választása nélkül tulajdonképpen nem sors, hanem csak én nélküli élet, és éppen ezért egy sors nélküli vegetáció. Csak az, aki maga választ, rendelkezik saját, személyes sorssal” (Szondi, 1996). A nem tudatos egyéni élet a nem tudatosított lehetőségei között mozog, amíg önmagunknak lenni vagy rendelkezni önmagunkkal azt jelenti, hogy képessé válunk a lehetőségeink megvalósítására, önmagunk kiteljesítésére.

Szondira nagy hatással volt Heidegger munkássága is. Nyelvezetében több helyen szó szerint átveszi a heideggeri terminológiát. Az emberi létre a Dasein formulát alkalmazza az ösztöndiagnosztikai tankönyvében, a Szondi-teszt (2002) bevezetőjében.

A Lét is idő A történetiség alapszerkezete című fejezetében Heidegger sors definíciója tartalmilag megfelel Szondi kényszersors és választott sors fogalmainak: „Sorsnak nevezzük a jelenvalólét tulajdonképpeni elhatározottságban rejlő eredendő történését, amelyben a jelenvalólét – nyitottan a halálra – egy öröklött, de egyszersmind választott lehetőségben önmagára hagyatkozik” (Heidegger, 2004).

A választás fogalma Sartre filozófiájában is központi fogalom. Az ember az egyes szituációkban hozott döntésekkel építi önmagát. Az ember kezdetben semmi, aztán önmagát alakítja. Heidegger tanítványaként őt is megragadta a „lét”. Szerinte kétféle lét van, a magában-való lét (être-en-soi) és a magáért-való lét (être-pour-soi). Az előbbi az, ami önmagának elegendő, nincs kapcsolata másokkal, mint a fák és a sziklák, egyszerűen van; a magáért-való lét viszont befejezetlen, és nincs előre meghatározott struktúrája. Ilyen lét az emberi tudat, amely minden pillanatban szabadon választja jövőjét, ami egyben önmaga megalkotása is. Az ember sorsa önmagában van, önmaga által alakított terv, amit megvalósít. Sartre szerint az ember nem determinált, az ember szabad, szabadságra ítéltetett, minden tetteért felelős (Sartre, 2006). A szabad döntések eredményezik a szabad, önmagát alakító embert. Bár „azember” (sic) beledobódik a semmibe, létének, az egzisztenciának eleve nincs célja és értelme, a gondolkodó lénynek azonban megvan a lehetősége és képessége, hogy tartalmat, lényegét (esszenciát) adjon létezésének. „Szabadnak lenni annyi, mint szabadságra ítéltetni” (Sartre, 2006).

A választás témája Szondi újanankológiai elméletében is sorsdöntő, akár csak az egzisztencialista filozófia szerint, de Heideggernél és Sartre-nál a választás tudatos aktus, míg Szondinál a választást részben a családi tudattalan által determinált kényszersors, részben az Én által választott sors határozza meg. A másik különbség az, hogy Heidegger lényegében pesszimista választ ad arra a kérdésre, hova vezet az ember útja, míg Szondinál a transzcendencia és a participáció lehetőséget nyújt arra, hogy az egyén elérje „az emberlét végső birodalmát”.

Szondi Szabadság és kényszer az ember sorsában című tanulmányában (1999) többször utal Karl Jaspersre. Saját bevallása szerint Jaspers fejtegetéseire támaszkodva írta le a különféle ellentétes lélektani törekvések (mindenhatóság-tehetetlenség, tudatos-tudattalan) közti lehetséges kapcsolatokat (átcsapás, szintézis, kizárás).

Karl Jaspers (2008) szerint az emberi egzisztencia civilizációs, kulturális, vallási, társadalmi alapon determinált, az egyén különféle kategóriák részeseként jön a világra. Mégis megvan a lehetősége, sőt feladata minden egyénnek, hogy maga hozzon döntéseket saját létezéséről. Külső impulzusokra van szükség ahhoz, hogy az ember visszataláljon énjéhez, olyan helyzetekben, amelyek jelentősége abban áll, hogy az egzisztencia tudatosítható bennük. Jaspers szerint az átlagos mindennapiságban élés létmódja, a heideggeri Dasman fogalmának feleltethető meg. Ezzel szemben az autentikus létmód

egyfajta elérendő cél, amely az emberi létező számára lehetőségként adott. Az hogy csupán potencialitásában adott, ez jelzi, hogy alapvetően ennek hiánya, nem-megléte jellemző. Az inautentikus létmód az embernek a környezetéhez, másokhoz, de legfőképp önmagához való meghasonlott és elidegenedett viszonyulását jelenti. Az „egzisztencia” ellenben minőségileg magasabb rendű, lényegibb létmód. Ez nem adott számukra alapvetően, de határhelyzetekben megtapasztalható. mert ezekben a sorsunk kikerülhetetlen etikai kérdéseivel találkozunk, a társadalmi elvárásokkal szemben önnön legmélyebb valós igényeinkkel nézünk szembe. Ezek azok a helyzetek, amelyek visszalökik az egyént saját létéhez. Jaspers ezeket az impulzív ingereket határszituációknak nevezi. Vagyis minden olyan élethelyzet, amely súlyos megrázkódtatást okoz az egyénnek, katarzist válthat ki. Ezek a helyzetek csak megjelenésükben térnek el, és létünk szempontjából végérvényesen és elkerülhetetlenül adóttak. Ilyenek a halál és szenvedés, a harc és a bűn.

Az egzisztencialista filozófia feltárja a szubjektum, a létező viszonyát a létezéshez. A létezést a szorongás, a magány, az emberlét feloldhatatlan tragikuma kíséri. Az egzisztencia, a választás, a transzcendencia alapvető kategóriái a sorsanalízis fogalomtárában is jelentős szerepet töltenek be. Szondi – főként munkássága második világháború utáni, „újanankológiai” szakaszában – a választás, illetve a szabadság problémájának középpontba helyezésével hasonló kérdések felvetéséhez jutott el, mint az egzisztencializmus legfontosabb előfutára, Søren Kierkegaard, illetve Szondi saját korának német egzisztencialista filozófusai, Martin Heidegger és Karl Jaspers. (Gyöngyösiné, 1999)

Másrészt Szondi többre tartja a pszichoanalízis szemléletét az egzisztencialista filozófia válaszainál, amely a valamivé válást hangsúlyozza a létezés statikus fogalmával szemben (Szondi, 1996). Az egzisztencialista pszichológiával nem ért egyet, a fenomenológiai megközelítésből adódó elméleti (természettudományos) keretek szükségességének elvetésével a közöttük lévő hasonlóságot csupán az empirikus megközelítésben és a transzcendencia felismerésében látja. Nem az állandóság, hanem az átalakulás szempontját helyezi előtérbe. Különbséget tesz az egzisztencialista filozófia és a sorspszichológia között abból a szempontból is, hogy nem az ember általános lényegéhez kíván eljutni, hanem dinamikusan látja az embert, a változásban látja a lényegét.

„...a mélylélektan is érdeklődni kezdett az ember lényé iránt, bár egy teljesen ellentétes nézőpontból közelítve. Ez a kérdés így hangzott: Hogyan válik az egyéni ember emberré?” A kérdésfeltevés megváltozása abban mutatkozik meg, hogy az embert nem a létezés, hanem a valamivé válás alapján próbálják meghatározni. Míg tehát az egzisztencialista filozófia kérdésfeltevése logikai természetű, a mélylélektan ontogenetikus úton próbál az ember lényéhez eljutni, s azt az emberré válás fejlődése alapján kívánja meghatározni.” (Szondi, 1996)

Szabadon választott sors – kapcsolódás a transzcendenshez

Annak érdekében, hogy tudatosan építhessünk fel egy szabadon választott sorsot, először az ennek meg kell valósítania az integrációt. Amennyiben a sok öröklött

egzisztencialehetőség egyike egy jobb sors esélyét kínálja neki, ezt igenli, anektálja (introjekció), és az eddig élt kényszersorsot tagadja (negáció). Vagyis a tudatosított ösztöntörekvésekkel szemben állást foglal, helyesli, vagy tagadja azokat.

Második lépés kapcsolódás a transzcendenciához. Az ének képesnek kell lennie ahhoz a szellemhez transzcendáljon. Meg kell keresnie a kapcsolatot a személyen felül álló eszmével (humanitás, művészet, tudomány vagy vallás), és „aktiválnia kell a teljes emberi hitfunkciót”. „A felebaráti szeretet forrása nem az ember érzelmi és ösztönindulataiban van, hanem transzcendens eredetű; a hit eredménye és ajándéka”, idézi Szondi Maadert (1996), aki a vallásos-humanisztikus irányzatot képviselte a mélylélektanban. Olvasatomban a „hitfunkció aktiválása” eszerint voltaképpen kívülről, felülről jön, nem az egyén érdeme, hanem a „transzcendens” ajándéka. Szondi, mint természettudós, és talán mint apja hitét magába „kebelező” zsidó ember, ódzkodik az „Isten” szó kimondásától. Mégis nehéz nem kihallani a fenti idézetből a sola fide, sola gratia, vagyis az Isten kegyelméből hit által való megigazulás elvét.

A harmadik szint a szellemi participáció. Az ének huzamosan azonosulnia kell a magasabb eszmével. Az emberi hitfunkciót kell aktiválnia, és azonosulnia kell az eszmével, azaz képesnek kell lenni participálnia (részese dnie) a kell transzcendensben.

Az integráció, a transzcendencia és a személyfeletti eszmei participáció adja az ének azt az erőt, amellyel képes megtagadni kényszersorsát, és a tudatosá tett családi sorslehetőségek közül saját humánus sorsát szabadon választhatja meg, hogy ezután eszerint éljen. A sorspszichológiában az ember „a választás kényszerének illetve szabadságának Janus-arcát viseli”. Vagyis az ember determinált sorslehetőségek talaján áll, mégis számos választási lehetőség birtokában van, amelyek bár nem végtelenek, lehetőséget jelentenek különféle sorsok realizálására. Ahhoz, hogy az ember képes legyen a kényszersors helyett szabad választáson alapuló sorsot élnie, tudatos munkával ki kell fejlesztenie azt a funkciót, amely hidat képes építeni az ellentétek között. A már korábban említett Pontifex-én egyesíti, integrálja az ellentéteket, a szellemmel participál és a túlvilágra transzcendál.

Az egyén a számtalan egzisztencialehetőség közül az Én tudatos, szabad választásaival irányíthatja a sorsát. Lehetősége, sőt feladata is, hogy a számtalan egzisztencialehetőség közül, amelyeket a tudattalanjában rejtett ősök képviselnek, felépítse saját, személyes sorsát. Az instancia, amely lehetővé teszi a sors kényszerítő figuráinak a tudatosá tételét – a sorsválasztás elengedhetetlen feltételeként – az állásfoglaló Én és a szellem. A Pontifex-Én híd a szellem és az ösztöntermészet között, a pontifex oppositorum transzcendens képessége az, hogy a hitfunkció által eljuthat a szellemhez. Másrészt a hitfunkció és a felebaráti szeretet forrása nem az ember érzelmi és ösztönindulataiban van, hanem transzcendens eredetű; a hit ajándéka. Pál sorai jutnak eszébe az olvasónak (Róm. 5.12-21), a családi tudattalanban rejtőző fel nem ismert ösztönkésztetéseinket (Ádám bűne, káini természet) legyőzhetjük az egónk transzcendenshez való kapcsolásával (hit által kegyelemből), ezáltal képesek lehetünk megnyerni szabadságunkat, ami véges

lehetőségeket tartalmaz, de ezek minőségileg lényegesen különbözőek lehetnek, aszerint hogy natív, őseredeti formájában, vagy szublimáltabb, szocializáltabb, humanizált formában éljük ki ugyanazt az ösztönkésztetést.

„Az önmagává vált embernek vissza kell térnie a személyes én nárcisztikus csúcsáról a kollektív emberiséghez. Az önmagává vált embernek tehát választania kell az önszeretet és az emberiség szeretete között, miután elérte létének csúcsát.” Vagyis az ember eszméje a „szeretet kiterjesztése saját énjéről a családra, a saját családról más családokra, a saját vallás követőiről más vallások követőire, a saját szociális osztály követőiről más osztályokra, saját rasszról más rasszokra, Így kell az önszeretetenek kiterjednie, amíg kollektív emberszeretetté válik.” Szondi még hozzáfűzi, hogy ha a szeretet kiterjesztése illúzió volna, a kereszténység is illúzió volna, márpedig minden bizonnyal nem illúzió, tesz tanúbizonyságot Szondi.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Aquinói Szent Tamás (2002): A teológia foglalatata. – Gede testvérek, Budapest.
- [2.] Bereczkei T. (1993): Biológiai evolúció, genotropizmus, pszichopatológia. A Szondi-elmélet újraértelmezése. – Thalassa (4)1: 150-172.
- [3.] Bereczkei T. (1999): Szondi és a modern biológia. – In: Gyöngyösiné Kis Enikő. Szondi Lipót. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- [4.] Gyöngyösiné Kiss E. (1999): Sorsanalízis és az egzisztencialista filozófiák. – Magyar Pszichológiai Szemle, 54(2):259–264.
- [5.] Jaspers, K. (2008): Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek. – Katalizátor Könyvkiadó, Budapest.
- [6.] Hárs Gy.P. (2003): Descartes és a pszichoanalízis. – Thalassa (14)1:25-67.
- [7.] Heidegger, M. (2004): Lét és idő. – Osiris Kiadó, Budapest.
- [8.] Huoranszki F. (2003): Szabad akarat és természeti törvény. – Világosság (44)5-6:141-148.
- [9.] Kálvin J. (1986): Az eleve elrendelésről. – Európa Könyvkiadó, Budapest.
- [10.] Sartre, J. P. (2006): A lét és a semmi. egy fenomenológiai ontológia vázlata. – L'Harmattan; Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest. 2006.
- [11.] Kierkegaard, S. (1982): Soren Kierkegaard írásaiból. – Gondolat Kiadó, Budapest.
- [12.] Szent Ágoston (2015): Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről (De correptione et gratia, De natura et gratia, De praedestinatione e sanctorum),. – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- [13.] Szondi L. (2002): A Szondi teszt. A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve. – Hatodik Síp; Új Mandátum, Budapest.
- [14.] Szondi L. (1996): Ember és sors. Három tanulmány. – Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- [15.] Szondi L. (1996): Sorsanalízis és önvallomás. – Thalassa (7)2:5-38.
- [16.] Szondi L. (1999). Szabadság és kényszer az ember sorsában. – In: Gyöngyösiné Kiss E. (vál.). Szondi Lipót. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Radomir: Sors és szabadság [Radomir: Destiny and freedom]

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.1.1-11>

- 11 -

- [17.] Szondi, L. (1937): Contributions to "fate analysis": I An attempt at a theory of choice in love. – Acta Psychologica (3): 1-80.
[https://doi.org/10.1016/S0001-6918\(01\)90002-2](https://doi.org/10.1016/S0001-6918(01)90002-2)
- [18.] Szondi, L. (1956): Ich-Analyse". Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. – Hans Huber, Bern.

Absztrakt. Szondi Lipót kérdése, hogy az ember szabadon dönthet-e saját sorsáról. Szondi életművében ez a kérdés viselkedés-biológiai-örökléstan kérdésként indul, de végül a pszichoanalízis nyelvén megfogalmazott teológiai és antropológiai válaszhoz, a szabad akarathoz vezet. Szondi szerint a hitfunkció lehetővé teszi számunkra, hogy az egónkat összekapcsoljuk a transzcendenssel, és ezáltal képesek lehetünk megnyerni szabadságunkat. Szondi gondolatrendszer, a sorselemzés elmélete markánsan kapcsolódik az egzisztencialista filozófiához. Hasonló kérdések, problémafelvetések és számos fogalom közös, mind az egzisztencialisták, mind Szondi sorselemzésében.